

บทที่ ๒

หลักเศรษฐกิจเชิงพุทธในทัศนะพระพุทธศาสนา

ในบท ๒ นี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจเชิงพุทธในทัศนะพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาประกอบด้วยความหมายเศรษฐกิจเชิงพุทธ เป็นต้น หลักการผลิตเชิงพุทธ มีการพึ่งตนเองตามแนวพุทธ หลักการตลาดเชิงพุทธ มีสัมมาอาชีพะ สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น หลักการบริโภคเชิงพุทธ มีมัตตัญญูตา สันโดษ เป็นต้น มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ ความหมายของเศรษฐกิจเชิงพุทธ

โดยทั่วไปแล้วเศรษฐกิจหมายถึงงานหรือการกระทำที่ก่อให้เกิดการผลิต บริโภค และจำหน่ายเมื่อมีการศึกษาระบบเศรษฐกิจตามแนวพระพุทธศาสนา จึงนำคำทั้งสองนี้มารวมกันเข้าเป็นเศรษฐกิจเชิงพุทธ วิธีการศึกษาเป็นการนำเอารูปแบบระบบเศรษฐกิจทั่วไปมาเป็นกรอบ แล้วอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจตามรูปแบบการผลิต บริโภค และการจำหน่ายนั้น เป็นการประยุกต์คำสอนเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่คือเศรษฐศาสตร์นั่นเอง การนิยามความหมายของคำว่า “เศรษฐกิจเชิงพุทธ” หากจะนิยามตามรูปศัพท์จะไม่ได้ความหมายที่ลึกซึ้ง หากแต่ต้องนิยามหลักธรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจจึงจะสื่อความหมายได้ชัดเจน ดังนั้น ในหัวข้อนี้จึงจะนิยามความหมายของหลักธรรมที่เป็นเนื้อหาของเศรษฐกิจเชิงพุทธดังต่อไปนี้

มัชฌิมาปฎิปปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติมีในท่ามกลาง หรือเรียกกันง่าย ๆ ว่า ทางสายกลาง หมายถึง ข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ พอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าไปหาขอบสุดสองข้างที่ทำให้ติดพัวพันอยู่หรือเินไกลออกไปนอกทาง^๑

ความรู้จักประมาณ หมายถึง รู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค^๒ ในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูดการปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลิต

^๑วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑., พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๓๐.

^๒อง.ศตฺตค. (ไทย) /๒๓/๖๘/๑๔๔.

แท้จริงที่พึงต้องการโดยมิใช่เพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจชอบใจหรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา^๓

สมชีวิตา หมายถึง การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ไม่ให้ฝืดเคืองนักไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก^๔ สมชีวิตาเน้นหนักไปในด้านการเลี้ยงชีวิตคือจักเลี้ยงชีวิตอย่างไรจึงจะจัดว่าเหมาะสมการเลี้ยงชีวิตที่เหมาะสมนั้นจะต้องดูความเป็นอยู่และฐานะของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ การดำเนินชีวิตไปตามกำลังฐานะของตนเองไม่ควรทะเยอทะยานให้เกินฐานะตนเองทำให้ชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่ายมีความสุข^๕

สันโดษ หมายถึง สันโดษมาจากคำบาลีว่า สนฺโตโส, สนฺตฺตฺตฺตฺ, มูลศัพท์มาจากสนฺโตส (ส+ตฺส) เขียนแบบสันสกฤตเป็นสันโดษะแปลลงเป็นไทยว่า “สันโดษ” แปลว่าความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความยินดีโดยอาการอันสม่ำเสมอหรือผู้สันโดษชื่อว่าสนฺตฺตฺตฺ เช่น สันโดษในจิวรและบิณฑบาต เป็นต้น^๖

สัมมาอาชีวะ ประกอบด้วยคำสองคำคือ สัมมา กับ อาชีวะ สัมมา หมายถึง ดี, ชอบ, ด้วยดี, โดยดี, โดยชอบ^๗ ส่วนคำว่า อาชีวะ หมายถึง วามเป็นอยู่, การเลี้ยงชีพ, การเลี้ยงชีวิต, อาชีพ, ธรรมเนียมที่มาเป็นอยู่^๘ รวมกันแล้ว หมายถึงการเลี้ยงชีพชอบ ในความหมายตรงกันข้ามก็คือการเว้นมิจาอาชีพ^๙

^๓PhraDhammapitaka (P.A. Payutto). **A Constitution for Living**. (Bangkok : Religious Affairs Press, ๒๕๔๔), p. 15.

^๔อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑-๓๔๒.

^๕พระวิทยา ญาณสาโร, “ศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^๖พระพุทธรูปปิยเถระ, **รูปลัทธิปริกษณ์นิตฺตติศาสตร์ภาษาบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓), หน้า ๘๒, ๒๒๒.

^๗ที.ส. (ไทย) ๘/๒๑๕/๒๓.

^๘ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมมคธ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗.

^๙เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๒.

^{๑๐}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

ดังนั้น จึงสรุปความได้ว่า เศรษฐกิจเชิงพุทธไม่ได้มุ่งเน้นเพียงแค่การผลิตและจำหน่ายให้กับผู้บริโภคเพื่อหวังผลกำไรเท่านั้น แต่หมายเอาการได้พัฒนาองค์ประกอบทุกอย่างของชีวิต เช่น การรู้จักประมาณ เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบกันไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม และไม่ใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยเกินฐานะของตน

๒.๒ หลักการผลิตเชิงพุทธ

การผลิต หมายถึง การสร้างสินค้าขึ้นมาเพื่อแลกเปลี่ยนหรือจำหน่ายแก่ผู้บริโภคตามความต้องการของเขา หรือเพื่อให้เขาเกิดความต้องการในสิ่งที่ตนได้สร้างขึ้นมา นั่น การผลิตมีความสำคัญมาก เพราะหากทำให้ผู้บริโภคสนใจได้ สินค้าก็จะจำหน่ายหรือแลกเปลี่ยนได้มาก การผลิตเชิงพุทธสามารถอธิบายได้ในมิติแห่งประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง ดังนี้

๒.๒.๑ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔

(๑) อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การทำงานประกอบอาชีพอันสุจริตมีความชำนาญรู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตราหาอุบายวิธีสามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

(๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตนไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

(๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดีคือรู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัยเลือกเสวนาสำเนียงหรือตระหนักรู้ที่จะศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธาดีจากะปัญญา

(๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสมคือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิต แต่พอดีมิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยให้รายได้เหนือรายจ่ายมีประหยัดเก็บไว้^{๑๑}

ทั้ง ๔ องค์ประกอบตามที่กล่าวมานี้ องค์ประกอบแรกคือความถึงพร้อมด้วยความหมั่นจัดว่าเป็นการผลิตอย่างแท้จริง คือผู้ผลิตต้องมีความขยันหมั่นเพียรเป็นเบื้องต้นอาศัยเพียงความขยันหมั่นเพียรเพียงอย่างเดียวการผลิตอาจไม่ได้ผล ต้องมีความชำนาญในการผลิต รู้จักหาอุบายวิธีให้การผลิตนั้นประสบความสำเร็จด้วย เช่น สินค้าตัวเดียว แต่มีตัวเลือกหลายอย่างตามรสนิยมของผู้บริโภคเช่น กาแฟมีหลายรส เป็นต้น

^{๑๑}อ.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐. และรายละเอียดในลักษณะอธิบายเพื่อความเข้าใจอย่างง่าย ๆ ดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๖.

องค์ประกอบในการผลิตแนวพุทธประกอบด้วย ๔ อย่างคือ (๑) คนเพื่อทำหน้าที่ในการดำเนินการผลิตโดยวางแผนว่าจะผลิตอย่างไรเพื่อให้ได้ผลผลิตที่พอเพียงกับการเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว (๒) เป้าหมายคือจะผลิตในปริมาณเท่าใดผลิตเพื่อใคร (๓) วิธีการคือการดำเนินการผลิตที่ไม่เบียดเบียนคนอื่นและทำลายสิ่งแวดล้อม (๔) ปัญญาคือการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในการผลิตเพื่อให้การผลิตดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ต้องการในทางพระพุทธศาสนาก็นั่นที่ปัญญานิยมมากกว่าบริโภคนิยมเพื่อให้มนุษย์รู้จักคิดเป็นแก้ปัญหาเป็นและนำพาชีวิตของตนให้อยู่รอดด้วยตนเองให้ได้^{๑๒} องค์ประกอบทั้ง ๔ อย่างนี้สามารถอธิบายในหลักประโยชน์ปัจจุบันได้ดังนี้คือ คน ได้แก่ ผู้ขยันทำงานและสั่งสมทรัพย์ โดยเฉพาะการคบค้าสมาคมมิตรก็มีความสำคัญ เพราะสามารถชี้แนะในการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจเชิงพุทธได้, เป้าหมาย คือ การขยันทำงานเพื่อให้มีทรัพย์ สั่งสมทรัพย์ไว้ เพื่อให้ทรัพย์นั้นมีเหลือไว้ใช้จ่าย, วิธีการ คือ ขยันทำมาหากิน สั่งสมอดออมทรัพย์ไว้ ส่วนปัญหา คือ ขี้เกียจทำงานและไม่รู้จักอดออมทรัพย์

การผลิตในความหมายของเศรษฐศาสตร์ให้ความสำคัญกับต้นทุนการผลิตและการมีการหวังผลกำไรจากการประกอบการ แต่การผลิตในความหมายของเศรษฐกิจเชิงพุทธไม่ได้ยึดกำไรเป็นที่ตั้ง ดังที่พิพัฒน์ ยอดพฤติการ กล่าวเปรียบเทียบการผลิตตามหลักเศรษฐศาสตร์กับการผลิตเชิงพุทธว่า

การให้ความสำคัญกับทุนในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักยังก่อให้เกิดผลต่อเนื่องอีกสองประการประการแรกคือความสามารถในการซื้อหาทรัพยากรหรือปัจจัยนำเข้าในกระบวนการผลิตจากภายนอกโดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นก่อนหากพบว่าต้นทุนของทรัพยากรภายนอกนั้นต่ำกว่าจึงเป็นที่มาของการย้ายฐานการผลิตจากสถานที่หรือประเทศที่มีต้นทุนทรัพยากรสูงไปสู่สถานที่หรือประเทศที่มีต้นทุนทรัพยากรต่ำหรือการนำเข้าของแรงงานราคาถูกจากประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ และประการที่สองคือเป้าหมายในการผลิตจะต้องสร้างผลผลิตสูงสุดเพื่อจำหน่ายให้ได้กำไรสูงสุดแทนที่จะเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคเองทั้งนี้ก็เพื่อต้องการสะสมทุนที่จะใช้เป็นทรัพยากรการผลิตในครั้งต่อไปจึงเป็นที่มาของแนวคิดการแสวงหากำไรสูงสุด (Maximize Profit) ขององค์กรธุรกิจในโลกปัจจุบัน

ขณะที่แนวคิดทางพุทธเศรษฐศาสตร์ให้หลักไว้ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในกิจกรรมการผลิตจะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนคนอื่นคือไม่ทำให้เสียสุขภาพของมนุษย์และไม่เบียดเบียนผู้อื่นคือไม่ทำให้เสียคุณภาพของระบบนิเวศหรือธรรมชาติแวดล้อมพุทธเศรษฐศาสตร์จึงเน้นให้

^{๑๒} พระมหาจุลศักดิ์ จิรวฑฒโน, “แนวคิดและวิธีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแนวพุทธของปราชญ์อีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

ความสำคัญกับทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นซึ่งรวมถึงทุนที่เป็นหัวใจของปัจจัยการผลิตในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก^{๓๓}

การผลิตตามแนวพุทธหรือเศรษฐกิจพอเพียงคือเศรษฐกิจที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ตามสมควรแก่สภาพมีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นตลอดถึงสิ่งแวดล้อมทั้งหลายผลิตให้พอเพียงที่จะเลี้ยงตนและครอบครัวให้มีอยู่มีกินมีความสุขตามฐานะแห่งตนหากผลผลิตเหลือก็จัดแบ่งเพื่อจำหน่ายแจกต่อไปรู้ประมาณในฐานะของตนผลิตโดยชอบธรรมไม่มีอคติและใช้สอยบริโภคตามสมควรแก่ฐานะและภาวะไม่มีความโลภจนเกินไปชีวิตก็จะประสบความสำเร็จตามอรรถภาพของตน

๒.๒.๒ การพึ่งตนเองตามแนวพุทธ ในที่นี้หมายถึงเอานาถกรณธรรม ๑๐ ประการ^{๓๔} คือ

- (๑) ศีล ความประพฤติดีงามสุจริตรักษาระเบียบวินัยมีอาชีพสุจริต
- (๒) พาหุสัจจะความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมากมีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง
- (๓) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตรการคบคนดี ได้ที่ปรึกษาและผู้แนะนำ

สั่งสอนที่ดี

- (๔) โสวัจสสตา ความเป็นผู้ว่านอนสอนง่ายรับฟังเหตุผล
- (๕) กิงกรณียะสุทักขตา ความเอาใจใส่ชวนช่วยในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของ

เพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย

(๖) ชัมมกามาตาความเป็นผู้ไคร้ธรรม คือ รักธรรมใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริงรู้จักพูดรู้จักรับฟังทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

(๗) วิริยารัมภะความขยันหมั่นเพียรคือ เพียรละความชั่วประกอบความดีมีใจแก้แค้นกล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

(๘) สันตุฏฐิความสันโดษคือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัยสี่ที่หามาได้ด้วยความสามารถอันชอบธรรมของตน

(๙) สติความมีสติรู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำคำที่พูดไว้ได้ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท

^{๓๓}พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๓๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๕.

(๑๐) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^๕

ธรรมสำหรับทำที่พึงแก่ตนทั้ง ๑๐ ประการนี้ ที่จัดว่าเป็นการผลิตโดยตรง ได้แก่ ความขยันหมั่นเพียร (วิริยารัมภ) ซึ่งตรงกับหลักความถึงพร้อมด้วยความหมั่น (อุฏฐานสัมปทา) ดังที่กล่าวมาแล้ว ที่เหลือเป็นธรรมที่เกื้อกูลให้การผลิตประสบความสำเร็จ กล่าวคือ พาหุสัจจะและปัญญาทำให้ผู้ผลิตเข้าใจถึงหลักการผลิตที่ดี ความมีศีลและรักษธรรมทำให้มีความซื่อสัตย์สุจริตต่ออาชีพของตน ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้บริโภคร ความเป็นผู้มีมิตรดี ว่านอนสอนง่ายและช่วยเหลือหามุ่คณะทำให้เป็นที่รักของผู้อื่น ผู้อื่นมักให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล ความสันโดษทำให้รู้จักพอเพียง ไม่ละโมภโลกมาก และรู้จักอดทนในขณะที่ประสบกับปัญหาการเลี้ยงชีพ ส่วนความมีสติเกื้อกูลกิจการการผลิตทั้งหมด ซึ่งทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการพึ่งตนเองของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ว่า

การพึ่งตนเองได้ในกระบวนการพัฒนาของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นกินความหมายถึงการพัฒนาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมเข้าไว้ด้วยการพึ่งตนเองได้จึงไม่ได้มีความหมายเฉพาะการพึ่งตนเองได้ทางด้านวัตถุเท่านั้นแต่หมายความกว้างขวางถึงการควบคุมตนเองให้เป็นอิสระปลอดโปร่งจากอำนาจของกิเลสและสามารถข่มตนข่มใจให้เกิดปัญญาในการมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่ารู้จักทุกขรู้เท่าทันทุกข์และมีความสุขตามอัตภาพได้ด้วย^๖

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การผลิตในความหมายของเศรษฐกิจเชิงพุทธนั้นมีลักษณะของความพอประมาณไม่มีความโลภเป็นรากฐาน มีสติปัญญาและมีความสุขในการประกอบอาชีพ ดังนั้น จึงไม่มีการเบียดเบียนผู้อื่นและทำลายสภาพแวดล้อม เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

๒.๓ การตลาดเชิงพุทธ

การตลาด หมายถึง การจำหน่ายหรือแลกเปลี่ยนสินค้า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การกระจายผลผลิตการกระจายผลผลิตถือว่าเป็นเป้าหมายชั้นกลางของวิชาเศรษฐศาสตร์เพราะจุดมุ่งหมายของการผลิตก็เพื่อการบริโภคการกระจายผลผลิตเพื่อการบริโภคจึงเป็นสิ่งสำคัญการดำเนินกิจกรรมการผลิตและการบริโภคที่ปัจเจกบุคคลได้รับประโยชน์จากผลผลิตแต่การกระจายผลผลิตในที่สุดก็จะ

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๓๘.

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), อ้างใน มนุญ มุกข์ประดิษฐ์, “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

ส่งผลให้มีรูปแบบของการมีผลผลิตเพื่อการบริโภคของแต่ละบุคคลปริมาณผลผลิตที่แต่ละบุคคลได้รับถือว่าเป็นสวัสดิการของแต่ละบุคคลแต่ถ้าพิจารณาจากของทุกๆคนรวมกันอาจจะเรียกได้ว่าเป็นสวัสดิการสังคมซึ่งในที่สุดแล้วก็ต้องเกิดสวัสดิการสูงสุดแก่สังคมด้วยหากอธิบายด้วยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็คือสังคมมีผลผลิตเพื่อการบริโภคเพิ่มมากขึ้น โดยที่แต่ละคนไม่มีใครที่ได้รับผลผลิตน้อยกว่าเดิม^{๑๓} การตลาดหรือการกระจายผลผลิตในความหมายของเศรษฐกิจเชิงพุทธนั้นต้องเป็นการค้าขายที่ถูกต้องชอบธรรม เรียกว่า สัมมาอาชีวะ ไม่ใช่การค้าขายในทางที่ผิด เป็นการเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบมอมเมาผู้อื่น มีหลักธรรมเกี่ยวกับการตลาดดังนี้

๒.๓.๑ สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะจัดเป็นหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งหมายถึงการประกอบอาชีพสุจริตไม่ทุจริตคดโกง ไม่เอารัดเอาเปรียบ รวมถึงไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยวิธีการอื่นนอกจากที่กล่าวมานี้ด้วย พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักมัจฉาวิชชา ๕ คือ

๑. การค้าขายสัตวราช
๒. การค้าขายสัตว์
๓. การค้าขายเนื้อ
๔. การค้าขายของมีนเมา
๕. การค้าขายยาพิษ^{๑๔}

เมื่อพิจารณาหลักมัจฉาวิชชา ๕ ประการนี้แล้ว พบว่า เป็นการค้าขายสิ่งที่เป็นโทษต่อผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน และไม่จำกัดเฉพาะมนุษย์เท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงชีวิตของสัตว์ทั้งหลายด้วย ดังนั้น การตลาดในทางพระพุทธศาสนาจึงมีความละเอียดอ่อนในเรื่องการพิทักษ์รักษาประโยชน์ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย คือให้ความสำคัญแก่ชีวิตทั้งหมดเท่าเทียมกันในฐานะเป็นเพื่อนร่วมโลกเดียวกัน มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เสมอเหมือนกัน นอกจากนี้การเอากำไรผู้บริโภคจนเกินควรก็จัดว่าเป็นมัจฉาอาชีวะได้เหมือนกัน เพราะทำให้ผู้บริโภคได้รับความเดือดร้อน

สัมมาอาชีวะคือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้เป็นมรรคาในการพัฒนาชีวิตมนุษย์สู่ความสมบูรณ์แบบและชีวิตมนุษย์นั้นประกอบด้วยกายและจิตการดำเนินธุรกิจจำเป็นต้องคำนึงถึงสองสิ่งนี้และจะต้องพัฒนาความก้าวหน้าของกายและจิตควบคู่กันไปการมุ่งเน้นผลตอบแทนทางการเงินเป็นการพัฒนาทางกายส่วนการมุ่งเน้นการบ่มเพาะคุณภาพที่ดีแก่จิตคือการพัฒนาจิตการดำเนินงาน

^{๑๓}พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, “การใช้การสร้างตัวชีวิตเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์”, ๒๕๔๕.

^{๑๔}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๓/๒๕๕.

ตามจริยธรรมแห่งสัมมาอาชีวะคือการบูรณาการทั้งสองสิ่งไว้ในวิธีการทำงานบริษัทสัมมาชีพมีความเชื่อที่แรงกล้าว่าการดำเนินธุรกิจจำเป็นต้องสร้างคุณภาพของกายและจิตจะละเลยส่วนใดส่วนหนึ่งไปไม่ได้บริษัทเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการสร้างคามมั่งคั่งในรูปแบบของทรัพย์สินเป็นการกระทำที่โอนเอียงไปทางด้านกายภาพของชีวิตเพียงส่วนเดียวการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้ทำให้ชีวิตขาดคุณภาพที่มั่นคงเพราะชีวิตทางด้านจิตถูกละเลยการดำเนินชีวิตของเจ้าชายสิทธัตถะที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติในพระราชวังสามารถตอบสนองความสุขทางกายภาพได้อย่างไร้ขีดจำกัดความสุขทางกายภาพที่เปี่ยมล้นนี้กลับทำให้ชีวิตของเจ้าชายสิทธัตถะขาดคุณภาพรู้สึกว่างเปล่าและปราศจากสาระที่แท้จริงใดๆจนต้องออกผนวชการดำเนินชีวิตของสมณะสิทธัตถะด้วยการแสวงหาเพียงความสุขทางจิต โดยละเลยความสุขทางกายภาพมุ่งเน้นการบำเพ็ญเพียรทรมานกายในรูปแบบต่างๆก็ไม่สามารถทำให้ชีวิตของพระองค์พัฒนาไปสู่จุดหมายได้ครั้นเมื่อพระองค์ทรงตระหนักถึงหลักแห่งทางสายกลางในการสร้างความสมดุลระหว่างกายและจิตจึงทำให้พระองค์ค้นพบหลักความจริงทางธรรมชาติพัฒนาตนจากมนุษย์สามัญกลายเป็นพระบรมศาสดาเมื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินชีวิตการดำเนินธุรกิจจำเป็นต้องกระทำในลักษณะเดียวกันคือการสร้างดุลยภาพระหว่างกายและจิตให้กลมกลืนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจเงินคือผลตอบแทนทางกายภาพส่วนบุญหรือเครื่องชำระจิตใจให้สะอาดคือผลตอบแทนทางจิตภาพการมุ่งเน้นแต่ผลตอบแทนทางวัตถุเป็นการกระทำของบริษัทเศรษฐกิจส่วนการมุ่งเน้นการช่วยเหลือสังคมโดยไม่คำนึงถึงผลกำไรเป็นการกระทำขององค์กรไม่แสวงหาผลกำไรบริษัทสัมมาชีพอันเป็นบริษัทแสวงหาผลกำไรเพื่อสร้างความอยู่รอดและความมั่นคงขององค์กรคือบริษัทที่สรรสร้างดุลยภาพระหว่างผลตอบแทนทางการเงินและผลตอบแทนทางจิตให้ลงตัวจัดเป็นลักษณะสุดท้ายของจริยธรรมในการดำเนินธุรกิจแบบทางสายกลาง^{๑๙}

๒.๓.๒ สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ คือ การกระทำที่สามารถผูกมัดจิตใจผู้อื่นไว้ได้ ทำให้เขาเกิดความประทับใจในการกระทำที่ได้รับนั้น ท่านจำแนกประเภทไว้ ๔ ประการ^{๒๐} ดังนี้

(๑) ทาน การให้ถือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

^{๑๙} ศักดิ์ชัย อนันต์ศรีชัย, “จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๑/๑๗๑.

(๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รักษาวาจาคุดคัมน์น้ำใจ หรือวาจาซาบซึ่งใจคือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยินดี

(๓) อตถจริยา การประพฤติประโยชน์คือชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

(๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอคือทำตนเสมอดันเสมอปลายปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลายและเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไขตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคลเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๒๐}

ในเชิงการตลาดโดยทั่วไปแล้วเข้าใจกันว่าการให้เป็นกิริยาที่ตรงกันข้ามกับการขายเพื่อหวังผลกำไร แต่ความจริงแล้วสามารถประยุกต์ให้เกิดความเหมาะสมได้ เช่น การไม่ค้ากำไรเกินควร ผลิตสินค้าที่ดีจำหน่ายแก่ผู้บริโภค หรือการให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบธุรกิจค้าขาย สิ่งเหล่านี้ก็ควรนับว่าเป็นการให้ได้เหมือนกัน

การกล่าววาจาดีงามหรือการพูดคำไพเราะย่อมสามารถผูกมัดจิตใจลูกค้าไว้ได้จัดว่าเป็นการโฆษณาสินค้าของตนก็ได้ ซึ่งมีความสำคัญต่อการจำหน่ายสินค้าได้ดี สินค้าบางชนิดคุณภาพก็ธรรมดา แต่อาศัยการโฆษณาและการพูดโน้มน้าวจิตใจลูกค้า ก็ทำให้มียอดขายสูง สุภายิตโบราณว่า “ปากเป็นเอก เลขเป็นโท โบราณว่า” สามารถใช้กับกรณีนี้ได้

การประพฤติประโยชน์ในที่นี้หมายถึงการจำหน่ายสินค้าที่มีคุณภาพและไม่เอากำไรจนเกินไป ซึ่งจะทำให้ผู้บริโภคได้ใช้สินค้าที่ดีและมีผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น การได้ใช้รถยนต์ที่มีคุณภาพ ปัญหาการซ่อม การเปลี่ยนรถยนต์ใหม่ก็จะไม่มีหรือมีก็น้อย ซึ่งจะทำให้ลูกค้าประหยัดค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ สามารถนำเงินไปใช้จ่ายในส่วนอื่น เมื่อการเงินไม่ฝืดเคือง ก็ทำให้มีความสุขในเชิงเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง

การวางตนสม่ำเสมอคือเคยวางมาตรฐานของการตลาดไว้อย่างไร ก็พยายามรักษามาตรฐานนั้นไว้ให้ดีที่สุด แม้จะมีปัจจัยอื่นที่เป็นเหตุให้ต้องขึ้นราคาสินค้า แต่ก็พยายามไม่ฉวยโอกาสจากสถานการณ์เหล่านั้น ไม่ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่ไม่มีคุณภาพเพื่อลดต้นทุนในการจำหน่าย เพราะหากลูกค้าได้รู้ว่าเขาถูกเอาเปรียบ เขาก็จะไม่ซื้อสินค้าอีกและบอกต่อคนอื่นในการที่จะตัดสินใจซื้อสินค้านั้น ทำให้เจ้าของสินค้าเสียชื่อเสียงและอาจขาดทุนในที่สุด

^{๒๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๒ – ๑๔๓.

๒.๓.๓ ปาปนิกรรม (คุณสมบัติของนักการค้าที่ดี) ในวนิชสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเหตุแห่งการค้าขายได้กำไรหรือขาดทุนไว้ ๔ ประการ คือ

การค้าขายที่ขาดทุนเพราะ

(๑) ได้พิจารณาไว้กับสมณะหรือพราหมณ์ว่าจะถวายเป็นของ แต่ไม่ได้ถวายเป็นของนั้น เมื่อเคลื่อนจากอรรถาพจน์นั้นมาเกิดเป็นมนุษย์ จะค้าขายสิ่งใดก็ขาดทุน

(๒) ได้พิจารณาไว้กับสมณะหรือพราหมณ์ว่าจะถวายเป็นของ แต่ได้ถวายเป็นของไม่ตรงกับที่พิจารณาไว้ เมื่อเคลื่อนจากอรรถาพจน์นั้นมาเกิดเป็นมนุษย์ จะค้าขายสิ่งใดก็ขาดทุน

การค้าขายที่ได้กำไรเพราะ

(๓) ได้พิจารณาไว้กับสมณะหรือพราหมณ์ว่าจะถวายเป็นของ และได้ถวายเป็นของนั้น เมื่อเคลื่อนจากอรรถาพจน์นั้นมาเกิดเป็นมนุษย์ จะค้าขายสิ่งใดก็ได้กำไร

(๔) ได้พิจารณาไว้กับสมณะหรือพราหมณ์ว่าจะถวายเป็นของ และได้ถวายเป็นของยิ่งกว่าที่พิจารณาไว้ เมื่อเคลื่อนจากอรรถาพจน์นั้นมาเกิดเป็นมนุษย์ จะค้าขายสิ่งใดก็ได้กำไร^{๒๒}

การได้กำไรและขาดทุนตามคำสอนนี้เป็นลักษณะของวิบากกรรมของการกระทำที่เกี่ยวกับการค้าขาย ซึ่งสัมพันธ์กับวัฏจักร หากกล่าวในเรื่องของวิบากกรรม นักเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เชื่อคำสอนพระพุทธศาสนาอาจไม่ยอมรับในเรื่องเหล่านี้ได้ เพราะเป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ แต่สำหรับผู้เชื่อในคำสอนพระพุทธศาสนาจะเข้าใจถึงความสัมพันธ์กันแห่งเหตุผลของกรรมและวิบาก และไม่ปรารถนาที่จะได้รับอกุศลวิบาก เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็จะรักษาวินัยที่ได้ให้ไว้กับสมณะหรือพราหมณ์ คำสอนนี้ไม่ได้เป็นการหลอกลวงให้ชาวบ้านมาถวายปัจจัยสี่บำรุงตนหรือพระพุทธศาสนาแต่ประการใด เพราะไม่ได้เจาะจงเฉพาะสมณะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่รวมถึงพราหมณ์ด้วย

๒.๓.๔ ความไม่ละโมภ ความไม่ละโมภหรืออโลภะนี้จัดเป็นมโนสุจริต เป็นกุศลมูล และเป็นธรรมที่ปราศจากมลทินมีกล่าวไว้อย่างพิสดารในพระอภิธรรม (กุศลมูลจิต) เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดแล้ว ย่อมจะทำให้จิตใจปราศจากความเร่าร้อนเพราะกิเลส ตรงกันข้ามกับความโลภที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมแผดเผาจิตใจให้เร่าร้อนกระวนกระวาย และแสดงออกทางกายหรือวาจาโดยการพยายามเอาสิ่งของนั้นมาเป็นของตนให้ได้ ผู้จำหน่ายสินค้าที่มีความโลภย่อมจะสามารถโกหกราคา ต้นทุนหรือวัสดุที่ใช้ผลิตต่อผู้ซื้อ หรือโกงตาชั่งก็ได้ เพื่อประโยชน์ตนคือการได้กำไร

พระพุทธพจน์เกี่ยวกับความละโมภในฐานะเป็นเหตุแห่งความเสื่อมจากโลกียสมบัติ และความสุขาทางใจ มีดังนี้ “บุคคลมีใจถูกอกิฆาวิสมโลภะครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่

^{๒๒} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๕/๑๒๔ – ๑๒๕.

ยินดีสิ่งที่ควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข...^{๒๓} ผู้ขายที่คิดโกงผู้ซื้อย่อมจะพบกับความเสื่อมอันเกิดจากมิจฉาอาชีพะของตน คือทำให้เสียชื่อเสียง และอาจขาดทุนจนถึงเลิกกิจการเลยก็ได้ ความเสื่อมที่เกิดขึ้นบางอย่างอาจไม่เกี่ยวกับการค้าขายโดยตรง แต่ก็ป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนใจและมีความยากลำบากในการดำรงชีพ ซึ่งไม่อาจอธิบายได้ในมิติของอภุศลวิบากที่เกิดขึ้น

พระพุทธพจน์ที่นำมากล่าวอ้างในงานวิจัยนี้เกี่ยวกับโลภะโดยตรง ส่วนที่เกี่ยวข้องกับอโลภะมีนัยตรงกันข้ามกับที่กล่าวมานี้ เช่น “ท่านผู้นี้มีกายสมาจาร วชิสมาจาร เหมือนผู้ไม่โลก ท่านผู้นี้แสดงธรรมอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต คาดคะเนเองไม่ได้ เป็นธรรมละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ไม่ใช่ธรรมที่คนโลกจะแสดงได้ง่าย”^{๒๔} ผู้ขายที่ไม่โลภย่อมจะได้ความเชื่อมั่นจากลูกค้า เป็นสาเหตุแห่งความเจริญทางการค้าขาย

๒.๓.๕ การละเว้นอคติ ๔

อคติ คือ การถึงความลำเอียงด้วยเหตุ ๔ ประการคือ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง
๔. โมหาคติ ลำเอียงเพราะกลัว^{๒๕}

มีพระพุทธพจน์เกี่ยวกับโทษของการถึงอคติ เช่น

บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม
เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ
ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม
ดุจดวงจันทร์ข้างแรมฉะนั้น^{๒๖}

ลักษณะของการลำเอียงในระดับปัจเจกบุคคล เช่น ขายให้ราคาถูกเพราะความสนิทสนมชอบพอกัน ขายให้ในราคาแพงเพราะไม่ชอบกัน เป็นต้น หรือผู้บริโภควัดคุณค่าสินค้าดีเพราะชอบผู้ขาย และไม่อุดหนุนสินค้าเพราะไม่ชอบผู้ขาย เป็นต้น ในระดับการบริหารประเทศ เช่น รัฐบาลออกกฎกระทรวงที่เอื้ออำนวยต่อกิจการของบริษัทที่ตนมีผลประโยชน์ด้วยหรือมีความสนิมสนม

^{๒๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒.

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๐/๕๔๐.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๒๔๖/๒๐๑.

^{๒๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๕.

กัน เป็นต้น ซึ่งทำให้บริษัทอื่นที่มีกิจการในลักษณะเดียวกันต้องเสียผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับ ปัญหาอื่นที่จะเกิดขึ้นตามมาในภายหลัง เช่น การประท้วงขับไล่รัฐบาล เป็นต้น ถ้าหากผู้ขายมีความซื่อตรงต่ออาชีพของตน ปัญหาที่จะเกิดจากความลำเอียงก็จะไม่มี

๒.๔ การบริโภคเชิงพุทธ

การบริโภคถือเป็นเป้าหมายของวิชาเศรษฐศาสตร์กิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์นั้น มีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การบริโภค การบริโภคเป็นการบำบัดหรือสนองความต้องการซึ่งถือเป็นจุดต้นกำเนิดของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์หากพิจารณาความหมายตามวิธีการของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักการบริโภคคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการเพื่อให้เกิดความพึงพอใจหรือความสุข

การบริโภคเกิดจากความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ๓ส่วนคือปัจจัยนำเข้า (Input) กระบวนการบริโภค (Consumption Process) และปัจจัยส่งออก (Output)

ปัจจัยนำเข้าในกระบวนการบริโภคนี้คือสินค้าหรือบริการต่างๆกับปัจจัยส่งออกคือความสุขและของเสียที่เกิดขึ้นจากกระบวนการบริโภคในระบบเศรษฐกิจโดยทั่วไปกิจกรรมทางการผลิตและการบริโภคมักจะถูกแยกออกจากกันด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ผลิตและผู้บริโภคไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลคนเดียวกันทำให้แต่ละคนต่างมีบทบาทหน้าที่แยกจากกันอย่างเด็ดขาดในหลายกรณีผู้ผลิตจะสร้างผลผลิตในส่วนที่ตัวเองไม่ได้บริโภคแต่ต้องการนำไปจำหน่ายเพื่อแลกเป็นเงินรายได้ในขณะที่ผู้บริโภคเองก็บริโภคในสิ่งที่ตัวเองผลิตไม่ได้และบ่อยครั้งก็มักจะบริโภคเกินกำลังใช้จ่ายของตัวเองเรียกว่ารายได้จากกิจกรรมทางการผลิตไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคจนกลายเป็นการก่อหนี้สินเพื่อการบริโภคตามค่านิยมโดยขาดความพอดี^{๒๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) มีทัศนะต่อการบริโภคในความหมายของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ๒ ประการ คือ

(๑) การบริโภคเพื่อสนองความต้องการเสพลิงปรนเปรอดนซึ่งเป็นการบริโภคแบบที่ไม่มีความหมายที่ชัดเจนมีแต่เพียงการเสพรสให้เกิดความพึงพอใจแล้วก็หยุดการวิเคราะห์ไว้ตรงจุดนั้นไม่มีจุดหมายส่งทอดมีแต่การเสพรื้อไปไม่รู้จบไม่รู้อิ่มเป็นวงเวียนอยู่นั่นเอง

(๒) การบริโภคเพื่อสนองการมีชีวิตที่ดีซึ่งเป็นการบริโภคที่มีจุดหมายต่อไปเพราะการมีชีวิตที่ดีเป็นจุดหมายที่ชัดเจนของการบริโภคและยังพื้นฐานของการฝึกฝนศักยภาพของตนเอง

^{๒๗}พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, “การใช้การสร้างความชั่ววัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์”, ๒๕๔๕.

ต่อไปอีกด้วย^{๒๘} จากการศึกษาวิจัย พบว่า คำสอนเกี่ยวกับเศรษฐกิจเชิงพุทธนั้น สามารถจำแนก ลักษณะและประเภทได้ดังนี้

๒.๔.๑ มัตตัญญูตา

คำว่า “มัตตัญญูตา” แปลตามรูปศัพท์ว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้จักประมาณ (มัตต ศัพท์ + ญา ธาตุ + ตา ปัจจัย)

ความรู้จักพอประมาณตามนัยพระพุทธศาสนาคือความพอใจในสิ่งที่ตนมีพอใจด้วย ปัจจัย๔ มีผ้านุ่งห่มอาหารที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคตามมีตามได้และเป็นอยู่อย่างมีความสุขด้วย เครื่องเลี้ยงชีพตามที่หามาได้ด้วยด้วยความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน^{๒๙}

ลักษณะของความรู้จักพอประมาณตามทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) คือ รู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูดการปฏิบัติกิจและ ทำการต่างๆตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลายทำการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการโดยมิใช่เพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจชอบใจ หรือเอาแต่ใจของตนแต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิด ผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา^{๓๐}

คนที่รู้จักประมาณตนคือคนไม่ทะเยอทะยานจนเกินตัวหาเลี้ยงชีพตามความสามารถ อย่างสม่ำเสมอเป็นคนไม่ประมาทในอาชีพการงานและหน้าที่เป็นอยู่อย่างมีสัมปชัญญะคือรู้ตัวอยู่ เสมอตระหนักชัดว่าสิ่งที่กระทำนั้นมีประโยชน์ตามความมุ่งหมายหรือไม่และรู้จักในความ เหมาะสมและความถนัดของตนที่ซ่อนอยู่ภายในเมื่อรู้ชัดแล้วก็พิจารณาแยกแยะถึงความสำคัญของ แต่ละอย่างที่มีอยู่ภายในตนแล้วเลือกทำสิ่งที่เหมาะสมคือเลือกทำสิ่งที่ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่น ถ้าเราสามารถแยกแยะเลือกทำได้ตามกาลและเวลาหรือตามสถานะของตนได้อย่างเหมาะสมแล้วก็จะ เกิดความมั่นใจว่าตนเองมีคุณค่าเพียงพอในการดำเนินชีวิตในสังคม^{๓๑}

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า๗๒.

^{๒๙} พระมหามิตร จิตปญฺโญ, “ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักเศรษฐกิจ พอเพียงในพระราชดำริ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๓๐} PhraDhammapitaka (P.A. Payutto). A Constitution for Living. (Bangkok; Religious Affairs Press, ๒๕๔๔), p. 15.

^{๓๑} พระมหามิตร จิตปญฺโญ, “ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักเศรษฐกิจ พอเพียงในพระราชดำริ”, ๒๕๔๗.

โดยภาพรวม พระพุทธศาสนาจำแนกประเภทของความรู้จักพอประมาณไว้ ๒ อย่าง คือ (๑) ความรู้จักพอประมาณในการรับ (๒) ความรู้จักพอประมาณในการบริโภค

พระพุทธพจน์เกี่ยวกับความรู้จักพอประมาณในการรับ เช่น

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับ เป็นอย่างไร คือ แม้เมื่อทากถวายน้อย ภิกษุก็รับ เพื่อความเอ็นดูตระกูล เพื่อการรักษาตระกูล เพื่อการอนุเคราะห์ตระกูล แม้เมื่อทากถวายมาก ภิกษุก็รับจิวรพอกุ้มครองกาย รับบิณฑบาตพอบริหารท้อง ภิกษุชื่อว่ารู้จักประมาณโดยการรับ เป็นอย่างนี้^{๓๒}

พระพุทธพจน์เกี่ยวกับความรู้จักพอประมาณในการรับ เช่น

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการบริโภค เป็นอย่างไรคือ ภิกษุพิจารณาโดยแบบกายแล้ว จึงใช้สอยจิวร เพียงเพื่อป้องกันความหนาวป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่ง เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานเพียงพอปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความ ละอาย^{๓๓}

ความรู้จักพอประมาณในการรับและการบริโภคนี้ทำให้ผู้รับไม่เกิดความโลภในลาภ สักการะและแสวงหาปัจจัยด้วยความชอบธรรม(อริยปริยเสนา) ไม่หลอกลวงผู้อื่นเลี้ยงชีพ (อนริย ปริยเสนา)

๒.๔.๒ สันโดษ

สันโดษ หมายถึง ความยินดีในสิ่งที่ตนมี คือสิ่งที่มีอยู่จะน้อยหรือมาก ก็ยินดีในสิ่งนั้น พระพุทธศาสนาสอนให้สันโดษในปัจจัย ๔ เพราะปัจจัย ๔ เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต พระพุทธพจน์เกี่ยวกับความสันโดษมีดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความ สันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควร เพราะเหตุแห่งจิวร ไม่ได้ จิวกี่ไม่กระวนกระวาย และได้จิวรแล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญา เครื่องสัดดอก ใช้สอยอยู่ อนึ่ง เพราะความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้นั้น ท่านจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้ตัว มีสติกำกับในความสันโดษด้วยจิวรนั้น ภิกษุนี้ตรัสเรียกว่า ดำรงอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าดีเลิศเป็นของเก่า^{๓๔} ความสันโดษในบิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) และเกสัช (ยารักษาโรค) ก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้

^{๓๒} จ.ม.อรรถก. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๖๐๑.

^{๓๓} จ.ม.อรรถก. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๖๐๑.

^{๓๔} จ.ม.อรรถก. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๖๐๑-๖๐๒.

เมื่อพิจารณาพระพุทธรูปนี้แล้วทำให้ทราบว่า หากภิกษุยินดีในจีวรที่มีอยู่นั้น (หรือ ฌราวาสยินดีในเครื่องนุ่งห่มที่มีอยู่นั้น) ก็จะทำให้จิตใจไม่กระวนกระวายเพราะความต้องการสิ่งที่ยังไม่ได้ ซึ่งสามารถป้องกันการแสวงหาโดยทางที่มีชอบได้ ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่พระสงฆ์บางอย่าง เช่น การอวดอุตตริมนุสสธรรม กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นจากสาเหตุแห่งการไม่สันโดษในปัจจัย ๔ คือจิตใจต้องการในปัจจัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงทำให้เกิดการแสวงหาที่ผิด และเป็นเหตุให้ละเมิดสิกขาบทด้วย

พระอรรถกถาจารย์จำแนกประเภทของสันโดษออกเป็น ๓ คือ (๑) ยถาลาภสันโดษ สันโดษตามมีตามได้ทั้งดีและไม่ดี (๒) ยถาพลสันโดษ สันโดษตามกำลังทั้งกำลังของตนและของทายก (๓) ยถาสารูปสันโดษ สันโดษตามสมควรแก่สมณภาวะ ดังนั้น สันโดษ ๓ ประการ ในปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จึงรวมเป็นสันโดษ ๑๒ ประการ^{๓๕}

ตามคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์นี้ หมายถึง ให้สันโดษหรือยินดีในสิ่งที่มีอยู่นั้น ไม่ว่าจะประณีตหรือไม่ประณีตก็ตาม ให้ยินดีตามกำลังความสามารถของตนและผู้ถวายปัจจัย ๔ จึงจะมีความสุขใจ ไม่ต้องดิ้นรนเกินตัว อันจะเป็นเหตุให้เหนื่อยกายและใจ และให้ยินดีตามสมควรแก่ภาวะความเป็นสมณะ (ผู้สงบ) ของตน หากยินดีในสิ่งที่เกินวิสัยของชาวบ้าน ก็ไม่เหมาะสม อันจะเป็นเหตุให้ถูกติเตียนและล่วงเกินสิกขาบท

การสันโดษนี้พระพุทธศาสนาเน้นธรรมเป็นพื้นฐานในการทำกิจกรรมการงานอยู่บนฐานของความไม่เบียดเบียนกันมีความเอื้ออาทรต่อกันอันเป็นคุณลักษณะทางจริยธรรมต่างๆ ทัศนคติความเมตตาความเสียสละความซื่อสัตย์เป็นต้นที่จะเกิดตามมาอันเป็นธรรมชาติแห่งคุณธรรมที่จะต้องปรากฏในลักษณะที่สอดคล้องกันกับธรรมชาติตามความต้องการที่ปราศจากตัณหาอันเป็นเหตุให้บุคคลไปยึดติดอยู่กับวัตถุนิยมซึ่งสามารถจำแนกออกได้ดังนี้สภาวะจริงของปัญญา, สภาวะแห่งของตัณหา, สภาวะความต้องการ

ขณะที่แสวงหาสิ่งตอบสนองความต้องการจะเป็นตัวแปรแทรกที่ไปช่วยบดบังไม่ให้ภาวะแห่งของปัญหาปรากฏตัวสู่ภาวะจริงจนกลายเป็นภาวะบีบคั้นเป็นทุกข์ต่างๆ แต่ขณะเดียวกันการเพิ่มสิ่งตอบสนองความต้องการนี้ก็อาจส่งผลกระทบไปกระตุ้นให้ความต้องการส่วนเกินของมนุษย์ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นส่งผลให้ภาวะแห่งของปัญหาก็หรือภาวะแห่งของความเป็นทุกข์ขยายปริมาณมากขึ้นด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงสอนให้คนรู้จักพอประมาณอันเป็นจริยธรรมทางด้านการรับการบริโภคและการใช้กำลังกายและกำลังทางสติปัญญาให้รู้พอดีกับสถานะของตน

^{๓๕} ม.ญ.อ. ๒/๒๕๒/๔๘-๕๐.

สั้นโดยให้พอใจกับของที่มีอยู่ของตนด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงสอนเรื่องสัมมาอาชีพให้กับมวลมนุษย์เพื่อให้เป็นหลักประกันในชีวิตและทรัพย์สิน^{๓๖}

๒.๔.๓ โภควิภาค

โภควิภาค หมายถึง การแบ่งสัดส่วน โภคสมบัติเพื่อใช้สอยอย่างเหมาะสม พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้จ่ายทรัพย์ ดังนี้

- (๑) ๑ ส่วนเพื่อใช้สอย
- (๒) ๒ ส่วนเพื่อประกอบกิจการงาน
- (๓) อีก ๑ ส่วนเพื่อใช้สอยในเวลาอันตราย^{๓๗} (เหตุฉุกเฉิน เช่น เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น)

จะเห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการประกอบกิจการงานมาก เพราะถือว่าเป็นการผลิตหรือทำให้โภคะเกิดมีขึ้นได้ การใช้จ่ายและการเก็บไว้กันฉุกเฉินมีสัดส่วนเท่ากัน หลักการใช้จ่ายทรัพย์นี้สอนให้คนทั้งหลายได้รู้ว่า ไม่ควรใช้จ่ายทรัพย์จนเกินตัว ควรรู้จักการลงทุนเพื่อหาทรัพย์ และไม่ควรประมาทในชีวิตที่หาความเที่ยงแท้แน่นอนไม่ได้

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังสอนให้รู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพย์ที่หามาได้นั้น (โภคาทียะ) โดยวิธีการดังต่อไปนี้

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ (ครั้นหาทรัพย์ได้แล้ว)

(๑) บำรุงตนเองบำรุงมารดาบิดาบำรุงบุตรภรรยาทาสกรรมกรและคนใช้ให้เป็นสุขบริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม

(๒) บำรุงตนเองบำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุขบริหารให้เป็นสุขโดยชอบ...

(๓) ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟน้ำพระราชาโจรคนที่ไม่ชอบกันหรือจากทายาททำตนให้ปลอดภัย...

(๔) ทำพลี ๕ อย่างคือญาติพลีอติพลีบุพเพพลีราชพลีและเทวดาพลี...

(๕) ตั้งทักษิณามีผลสูงขึ้นไปเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาทดำรงมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรจจะ (ความเสวย) ฝึกรอบรมนทำตนให้สงบทำตนให้ดับเย็นสนิท ด้วยโภคทรัพย์

^{๓๖}พระมหาโมคขัลโล จิตฺตปัญโญ, “ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระราชดำริ”, ๒๕๔๗.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๒.

ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วย
ธรรมได้มาโดยธรรม^{๓๔}

หลักการใช้จ่ายนี้สงเคราะห์เข้าในหลักบริโภคนได้ ข้อแตกต่างกันคือหลักโภคาทิยะนี้
เป็นเรื่องของการให้หรือการเสียสละ ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การใช้ทรัพย์ซื้อหาบริโภคเท่านั้น ซึ่งวิธีการ
ดังกล่าวนี้มีค่าเพียงแค่การแลกเปลี่ยนสิ่งของเท่านั้น ไม่ได้เป็นการให้แต่ประการใด นอกจากนี้
หลักโภคาทิยะนี้สามารถอธิบายในมิติของการตลาดหรือการกระจายสินค้าได้

๒.๔.๔ ปัจจัยปัจเจกเวชณ

ปัจจัยปัจเจกเวชณ หมายถึง การพิจารณาปัจจัย ๔ เพื่อให้เกิดสติ รู้จักสันโดษและความ
พอประมาณในการใช้สอยปัจจัย ๔ นั้น มีพระพุทธพจน์เกี่ยวกับการพิจารณาปัจจัย ๔ ดังนี้

ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงใช้สอยจีวร เพียงเพื่อป้องกันความหนาว
ป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียง
เพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย

ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงฉันบิณฑบาต มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา
มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ เพื่อให้ร่างกายนี้
ดำเนินไปได้ เพื่อระงับความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เรา
จักบำบัดเวทนาเก่า ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น การดำเนินชีวิตของเราความไม่มีโทษ
และอยู่สบาย จักมีได้ด้วยวิธีการอย่างนี้

ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงใช้สอยเสนาสนะ เพียงเพื่อป้องกันความหนาว
ป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานเพียง
เพื่อบรรเทาอันตรายจากฤดู และความยินดีในการหลีกเร้น

ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว จึงใช้สอยคิลานปัจจัยเกสัชบริหาร เพียงเพื่อบำบัด
เวทนาอันเนื่องมาจากอาพาธที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากเป็นอย่างยิ่งภิกษุเชื่อว่า
รู้จักประมาณโดยการบริโภค เป็นอย่างนี้^{๓๕}

เกี่ยวกับการพิจารณาปัจจัย ๔ นี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) มีทัศนะในเชิงคุณค่าแท้
– คุณค่าเทียมว่า วิธีคิดแบบนี้ ใช้พิจารณาในการเข้าเกี่ยวข้องกับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะ
จะเป็นการบริโภค ใช้สอย การซื้อหา หรือการครอบครอง โดยมุ่งให้เข้าใจและเสพคุณค่าแท้ที่เป็น
ประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น คุณค่าแท้นั้นนอกจากจะเป็น

^{๓๔}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๕.

^{๓๕}ขุ.ม.อฏฐก. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๖๐๑.

ประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังถือคุณค่าความเจริญงอกงามของกุศลธรรม เช่น ความมีสติ เป็นต้น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุ เพราะเป็นการเกี่ยวข้องกับปัญญา และมีขอบเขตอันเหมาะสม มีความพอเหมาะพอดี ต่างจากคุณค่าพอกเสริมด้วยตัณหา ซึ่งไม่ค่อยถือคุณค่าชีวิต บางที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฏฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่นเจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน...^{๔๐}

การบริโภคเชิงพุทธในลักษณะของการพิจารณาปัจจัย ๔ นี้ หากกล่าวในเชิงเศรษฐศาสตร์แบบทุนนิยม ย่อมจะส่งผลกระทบต่อการผลิตในเชิงธุรกิจแน่นอน เพราะผู้ซื้อไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม จะไม่มีการใช้จ่ายทรัพย์สินซื้อสินค้าอย่างฟุ่มเฟือย มนุษย์จะใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและคุ้มค่ามากที่สุด และจะเป็นผลดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้มนุษย์มีความสุขกับการใช้ชีวิตที่ไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยที่ไม่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต

๒.๔.๕ การละเว้นอบายมุข

อบายมุข แปลว่า ทางแห่งอบายหรือความฉิบหายในสังคาลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอบายมุขว่าเป็นเหตุฉิบหายแห่งโลกทรัพย์ มี ๖ อย่างคือ

(๑) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

(๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน...

(๓) การเที่ยวดูมหรสพ...

(๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน...

(๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร...

(๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย^{๔๑}

ปัจจุบัน มนุษย์ใช้จ่ายทรัพย์สินให้สิ้นเปลืองกับอบายมุขเหล่านี้มาก แม้จะหาทรัพย์สินได้มาด้วยความขยันหมั่นเพียร แต่ในที่สุดก็ต้องหมดสิ้นทรัพย์สินไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่มีประโยชน์เลย มีแต่การให้ความเพลิดเพลินสำราญใจเท่านั้น ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนไม่ให้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีโทษดังกล่าวนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการผลิตและการบริโภคเชิงพุทธน่าสนใจว่า

ถ้าจะมุ่งถึงประโยชน์สุขของมนุษย์อย่างแท้จริงแล้ว การมองดูคุณค่าของการผลิตและการบริโภคเท่านั้นหาเพียงพอไม่ จะต้องมองดูคุณค่าของการไม่ผลิตและไม่บริโภคด้วย เมื่อมองใน

^{๔๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๕๔.

^{๔๑}อ.จตุกก. (ไทย) ๑๑/๒๔๙/๒๐๒.

แห่งธรรม บุคคลผู้หนึ่งแม้ไม่ได้ผลิตอะไรในแง่ของเศรษฐกิจ แต่ถ้าเขาบริโภคทรัพยากรของโลกให้สิ้นเปลืองไปน้อยที่สุด และมีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องแก่สภาพแวดล้อมตามสมควร ก็ยังดีกว่าบุคคลหนึ่งซึ่งทำงานผลิตสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิตและสังคมเป็นอันมากพร้อมทั้งบริโภคทรัพยากรของโลกสิ้นเปลืองไปอย่างมากมาย^{๔๒}

ดังนั้น การบริโภคตามความหมายของเศรษฐกิจเชิงพุทธสอนให้เข้าใจว่า ควรรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักยินดีในสิ่งที่ตนมีอยู่ แบ่งทรัพย์ไว้ใช้จ่ายในส่วนต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ไม่บริโภคแบบการเป็นทาสของตัณหาคือบริโภคฟุ่มเฟือยตามใจชอบ และให้รู้จักหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นเหตุให้ทรัพย์หมดสิ้น (อบายมุข) แม้มนุษย์ไม่อาจปฏิเสธการบริโภคได้ แต่ก็สามารถปฏิเสธหรือลดการผลิตที่ไม่จำเป็นได้โดยการใช้ทรัพยากรที่ธรรมชาติได้สร้างหรือผลิตไว้ แต่ปัญหาปัจจุบันคือมนุษย์มีประชากรเพิ่มขึ้นและใช้ทรัพยากรทั้งหลายจนเหลือน้อยเต็มทีเหตุผลสำคัญของการผลิตวิทยาการประดิษฐ์หรือวิทยาศาสตร์ประดิษฐ์ก็เพื่อความสะดวกรวดเร็วขึ้น ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่มีมากขึ้นอย่างไม่มีขอบเขต (มีความอดทนกับการรอน้อยลง) การที่มนุษย์มีการผลิตและการบริโภคมากขึ้นไม่ได้หมายความว่ามีความสุขเพิ่มขึ้น เพียงแต่มีความสะดวกเพิ่มขึ้นเท่านั้นเอง ดังนั้น หากมนุษย์ต้องการความสุขที่แท้จริง ก็ควรใช้ชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติตามคำสอนพระพุทธศาสนา

^{๔๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๘๑.